

ALLA VI SVENSKAR

ALLA VI SVENSKAR

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

FATABUREN 1996

FATABUREN 1996

ISBN 91 7108 392 8

ISSN 0348 971 X

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktörer Åke Daun & Barbro Klein

Bildredaktör Kerstin Söderman

Layout Börje Reinhold

Omslagsbilden föreställer elever i Katarina skola, Stockholm.

Foto Ann Eriksson, MIRA.

Teknisk redaktör Berit Nordin

Bildmaterialet tillhör Nordiska museet om inte annat anges. I de fall fotografens namn inte uppges är denna okänd.

Tryckt hos MediaPrint, Uddevalla AB, 1996

Till priset av främlingskap att kunna bjuda barn – och kanske ännu mera barnbarn – på utbildning, välfärd och frihet. Mustafa och Engin Akan, farfar och sonson, på utställning "Adress Botkyrka" 1991. Foto Annick Sjögren.

BRIST PÅ RESPEKT, MEN FÖR VEM?

Annick Sjögren

Föräldrar kan bara uppfostra sina barn för en annan tid än sin egen. Invandrarföräldrar måste dessutom uppfostra dem i ett främmande land.

Uppfostran delas mellan hemmet och skolan och målet är att förse barnet med en uppsättning kunskaper och värderingar användbara i den framtidsvärld som föräldrar och lärare tror sig kunna förutse. Medan hemmet siktar på att forma den privata människan är skolans främsta uppgift att utbilda medborgaren. Vad händer när de två ansvariga institutionerna, hemmet och skolan, utgår från olika referenser och siktar på skilda framtids-
vyer?

Inom ramen för ett större forskningsprojekt om miljöns inverkan på språkinläringen hos barn till invandrarföräldrar studerar jag relationen mellan föräldrar med utländsk bakgrund och den svenska skolan. De två klasser som ingår i fältarbetet utgör en integrerad del av en vanlig statlig skola, men med den skillnaden att man arbetar med två parallella undervisningsspråk, svenska och engelska. Klassernas totalt 43 elever representerar 18 olika länder. Ett enda barn har två helt svenska föräldrar. Övriga föräldrar kommer från länder som Finland, England, Grekland, USA, Pakistan (elva barn), Turkiet, Libanon, Sudan, Kenya, Etiopien, Somalia, Eritrea, Ghana, Senegal, Sri Lanka och Vietnam. De flesta familjerna kommer sannolikt att stanna i Sverige, även om många behåller tanken på att flytta tillbaka eller vidare till ett tredje land. Några få barn tillhör tjänstemanna- eller forskarfamiljer med en planerad bosättningstid på tre till fem år i Sverige.

Föräldrarna har medelklassbakgrund och flera har högskoleutbildning.

Här presenteras ett antal tankar som väckts av den pågående undersökningen om invandrarföräldrars perspektiv på mötet med den svenska skolan.

Med invandrarföräldrar menar jag föräldrar med utländsk bakgrund bosatta i Sverige under åtminstone en betydande del av barnens skolgång. Det kulturella och ideologiska avståndet mellan en stor del av föräldrarnas ursprungsländer och Sverige skiljer sig avsevärt. Andra faktorer av betydelse är socialt ursprung och utbildningsnivå. En jämförbar utbildningsnivå behöver dock inte betyda att man delar samma grundläggande världssyn och principer. Bakom yttre likheter kan skillnader finnas som ibland leder till desto större missförstånd. Med invandringen motiveras föräldrarna att ännu mer än i hemlandet bearbeta det självklara i sin egen tradition, nämligen för att hitta en uppfostringslinje anpassad till den nya omgivningen. De kan närma sig den svenska uppfostringssynen eller i vissa fall tvärtom sträva att motarbeta den.

INVANDRARFÖRÄLDRAR OCH DEN SVENSKA SKOLAN

Skolans uppgift är att leda ett barn som först varit socialiserat i hemmet in i samhällslivet. I undervisningen såväl som i klassens sociala umgänge sker ett möte mellan skolans och hemmets värderingar. De tankar som väcks hos föräldrarna kan belysas från tre inkörsportar, vilka kan benämnas kunskapssyn, språkstrategier och socialisering. Vilka kunskaper vill skolan ge barnet? Vilken plats har språkundervisningen? Vilken syn på samhället och på sociala relationer tillhandahåller skolan? Ju mer föräldrar och lärare delar kulturell och ideologisk bakgrund, desto mindre dramatiskt blir mötet. Ju mindre de delar, desto mer laddade blir frågorna.

KUNSKAPSSYN

Alla föräldrar i den undersökta gruppen är överens om att skolans främsta uppgift är att förse barnen med baskunskaper, dvs. att kunna läsa, skriva och räkna samt att utveckla sin språkliga

*Årstaskolan, Stockholm. Foto
Lars Epstein/Pressens Bild.*

förmåga, först i svenska för dem som tänker stanna i Sverige, sedan av olika skäl även i engelska. Rätt stora olikheter kan förekomma i de representerade ländernas undervisningsschema, men föräldrarna accepterar detta som en del av den nödvändiga anpassningen till ett nytt land.

Skiljelinjen verkar i stället gå vid undervisningsmetoden. Sättet att inhämta och utveckla kunskap är relaterat till sättet att se på människan, och där uppstår skillnader som leder till ömsesidiga misstolkningar och missförstånd.

I dagens Sverige framhävs individens betydelse. Idealet är jämlikhet mellan människor. Alla bör ta ansvar för sig själva och samtidigt känna sig delaktiga i kollektivet. Svenska skolans lärare ser eleverna i första hand som individer med lika värde och med universella drag. Deras personliga utveckling bör bidra till det framtida samhällets byggande innan den gagnar familjeenheten eller den etniska gruppen. Individerna är viktiga, men också utbytbara. Skolan strävar till att avskaffa konkurrens, som särskiljer elever, och intellektualism, som inte kan vara allmänt tillgänglig – även om det inte formuleras så. Barnen får gärna vara *duktiga*, men inte *intelligenta*. Vid skolavslutningen firas den som varit bästa kamrat, inte den som varit bästa elev. Den svenska skollagen kräver att varje barn tillåts att utvecklas i sin egen takt och får möjlighet att tillägna sig de färdigheter, bland annat ett eventuellt hemspråk, som gör honom eller henne till fullvärdig medlem av samhället. Det viktiga är att barnen lär sig hitta och bearbeta kunskaper, att de tränar självreflexion och ifrågasättande, att de lär sig samarbeta med lärare likaväl som med kamrater. Den moderna skolans uppgift är att förse dem med livets bruksanvisning mer än med exakta och detaljerade kunskaper.

För föräldrar uppfostrade med en mera familje- än samhällsinriktad ideologi kan det vara svårt att förstå skolans outtalade kod som syftar till att kunskapsinhämtning underordnas jämlikhet- och individualiseringsprinciper. För många av dem är kunskaper liktydigt med hårda fakta som måste läsas in, i vissa fall läras in utantill. Undervisningens syfte är ingalunda att utveckla barnets individualitet, identitet eller självansvar, utan att förse det med ett kunskapskapital som är oberoende av självet, och därför blir mätbart med prov och betyg. Krav på kontroll, betygssättning, bestämda scheman och hemläxor återkommer gång på gång. Dessa föräldrar förstår inte att den mjuka, osynliga inlärningspro-

*Kvarnbyskolan, Rinkeby,
Stockholm. Foto Ann
Eriksson, MIRA.*

cess som präglar en svensk klass syftar till en långsam men säker förstärkning av deras barns individualitet. Här finns dock en paradox. Även om idealet är att barnens utveckling skall ske oberoende av hemmets resurser så att en verklig jämlikhet uppnås, delar alla svenska lärare och svenska föräldrar en gemensam kunskapsbas och gemensamma referenser som invandrarföräldrarna är utestängda ifrån.

I vår tid när varje skola förväntas profilera sig, har flera skolor i invandrantäta områden valt natur och miljö som särskilda ämnen. Detta är ett sätt att ge barn med ursprung i exempelvis Turkiet, Sydamerika eller Somalia möjlighet att lära känna och uppleva den svenska naturen – som allt mer presenteras som symbol för Sverige. Å andra sidan riskerar denna betoning på naturlära att öka klyftan mellan hemmet och skolan. Föräldrar från Bagdad eller Mogadishu kan aldrig visa samma engagemang kring skogsvård eller paddling som de svenska lärarna försöker väcka hos barnen. Många kommer att förbli främmande för den del av undervisningen som så starkt används för att symbolisera Sverige och svenskheten. Risken blir att en mentalt svårgripbar undervisning hindrar ett närmande mellan skilda referensvärldar.

Bland invandrare med högre utbildning är det få som i Sverige når den yrkesnivå som de skulle ha kunnat nå i hemlandet. Viktigt blir det därför att barnen lyckas. Barnens framgångar kan rättfärdiga många av de svårigheter och besvikelser som utvandringen medfört, även det svek många känner gentemot landsmän som stannat i hemlandet. För alla dessa föräldrar representerar skolan dörren till framgång. Men hur kan man kontrollera att barnet är på rätt väg när systemet är okänt, när det inte finns betyg eller ens hot om att tvingas gå om en klass, när lärarna alltid är snälla, när barnen inte får hemläxor?

En oro noteras hos många föräldrar. Några av dem försöker kompensera vad de upplever som skolans brister med egna, beprövade metoder. En far från ett afrikanskt land undervisar sin son i engelska och matematik på lördagsmorgnarna medan ett sudanesiskt par konstaterar att barnen kommer att få gå om minst ett år i skolan när familjen återvänder till Karthoum. En farmor från Turkiet läste klassiker med sina barnbarn och en koreansk far fick sina barn att varje kväll repetera allt de gjort i skolan under dagen.

SPRÅKINLÄRNING

Om man förenar ett långt historiskt perspektiv med undersökningens lokala observationer väcks ett antal tankar som bör utvecklas vidare.

Språkinläringen verkar kunna uppfattas på olika sätt beroende på den språkliga tradition som familjen har. I det studerade materialet kunde jag urskilja en tydlig skillnad mellan å ena sidan regioner som hyllar ett nationalspråk och som senare har en viss inläring av utländska språk och å andra sidan regioner vars blandade befolkning lever med flera språk parallellt. Man kan benämna det en enspråkig kontra flerspråkig tradition.

Enspråkigheten är djupt rotad i Sverige. Redan under medeltiden sökte man genom förordningar begränsa användningen av tyska i administrationen. Sedan reformationen dominerar svenska som riksspråk, skolspråk och kyrkospråk. Medan en stor del av befolkningen i många länder i Europa aldrig kom att lära sig de lärda språk, kom hela den svenska befolkningen i kontakt med riksspråket, åtminstone genom den obligatoriska inläsningen av Lilla Katekesen.

Enspråkigheten förstärks av en medveten strävan att få det skriftliga och det muntliga att närma sig varandra. Det skriftliga skulle inte få vara specialisternas revir. Språket homogeniserades och förenklades. Betecknande nog har två stavningsreformer genomförts under loppet av femtio år. Det anses att ord lätt skall kunna konkretiseras på papper och på så sätt bli oberoende av den sociala och känslomässiga kontexten. Skolans undervisningsspråk skiljer sig i Sverige inte nämnvärt från det språk som brukas hemma. I en enspråkig miljö lär sig barnet att behärska *ett* språk med så många begrepp som möjligt. Sedan kan det lära sig ett annat och ett tredje språk med det första språket som bas. Hemspråksundervisningen bygger på denna tanke.

I regioner som Centraleuropa, Mellanöstern och en stor del av Asien har språket en mycket mer skiftande funktion. Vardagen är mångspråkig och kommunikation fokuserar människan och inte kunskap, två aspekter som bara har ett avlägset samband med varandra.

I dessa områden existerar många språk sida vid sida. De överlappar varandra eller används i olika sammanhang. Genom livet lär man sig ett, två eller flera språk, beroende på livets gång

och på vars och ens duktighet. Ju större uppsättning språk, desto bättre utrustad är man för kommunikation. Självklart behöver man inte kunna lika mycket i alla språk. Den sociala kontexten dikterar valet i språkanvändningen. Det kan finnas ett eller flera språk i hemmet, men därutöver ett skolspråk, ett religiöst språk, ett affärsspråk och ett administrativt språk. Varje språk motsvarar en del av verkligheten och endast en begränsad kärna är gemensam för alla.

På så sätt har många syrianer suryoyo som vardagsspråk, de behärskar turkiska eller arabiska beroende på vilket land de tidigare bott i, och de använder arameiska, dvs. det syrianska kyrkospråket, i kyrkan på samma sätt som katoliker använde latin i mässan ända till 1963 års koncilium. Somliga kan också någon form av kurdiska om det förr råkade finnas många kurder i grannskapet. Men att kunna tre eller fyra språk betyder inte nödvändigtvis att man är skrivkunnig. Vart och ett av dessa språk lärs in för den specifika funktion det fyller, muntligt för vardagsbruk i hemmet och i det sociala umgänget, recitativt för religiöst bruk, skriftligt för skola och administration, osv.

En pakistansk far säger om sin åttaåriga dotter: "Hon kan lära sig hundra språk!" Hemma talar föräldrarna punjabi med varandra, ett av de fyra stora språken i landet. Med barnet talar de urdu för att det blivit Pakistans främsta språk och därför är viktigare än deras eget språk. Undervisningen på högre stadier och på universitet är delvis på engelska och därför har de sett till att barnet lärt sig så mycket engelska som möjligt. Så länge de lever i Sverige är det självklart att majoritetens språk är livsviktigt och de glädjer sig åt att dottern lärt sig svenska på daghemmet. Arabiska är till religiöst bruk, barnet måste kunna läsa koranen på arabiska, men utan att nödvändigtvis kunna tala eller förstå detta språk.

Ett kenyanskt par talar luo med varandra och svenska med barnen. Föräldrarna såg öppnandet av engelskspråkiga klasser som en chans för sina två döttrar. I Kenya skulle barnen, som de flesta barn, ändå ha börjat med engelska utan att tidigare ha kunnat språket.

Det blir då inte självklart vilken slags svenska man bör kräva att ungdomarna lär sig, nämligen om de finner det naturligt att bolla mellan tre och fyra språk i vardagen. I alla dessa fall motsvarar "hemspråket" en skiftande verklighet, som kan vara svår att passa in i den svenska skolans undervisningsstruktur.

Skolan är ett bland många andra områden i livet. För somliga är skolundervisning skild från vardagen, något som påbjuds av lagen, ofta i motsats till grundläggande principer om könsroller och familjesolidaritet. Skolan är till för dem som vill och kanske ännu mer kan ta en aktiv del i det moderna samhällslivet. I enkla, traditionella miljöer kopplas inte språkinläringen till någon intellektuell uppgift. Språket är kommunikation människor emellan samt med Gud. Man lär sig tala som man lär sig gå, det är ingenting mer med det.

Idag tar de flesta samhällen i Asien och Afrika avstånd från traditionen och hyllar moderniteten, vilket betyder en satsning på det skrivna och på skolutbildning. Synen på språkanvändning verkar ändå förbli annorlunda än i den svenska enspråkiga traditionen. Det beror förmodligen på att man har en annan uppfattning om kommunikation. Här vill jag gärna göra en koppling till synen på människan och hennes relation till omvärlden. Kollektivets bästa, till exempel familjens eller den etniska gruppens, har företräde – inte individens välbefinnande. För att i sådana kulturer kunna utvärdera det ständigt pågående sociala spelet – ett spel som är kärnan i familjens eller gruppens överlevnad – måste man kunna kommunicera ansikte mot ansikte och även öppet visa sina känslor. När mänskliga relationer har prioritet över individuell integritet kan orden aldrig frikopplas från sin sociala kontext. Det skrivna blir ett helt annat sätt att kommunicera än det muntliga, som Walter Ong resonerat kring i sin bok *Muntlig och skriftlig kultur* (1990). Den skrivna texten skall respekteras som sådan, som ett objekt utan förbindelse med människor, en produkt som inte kan ändras. Den skall läras in och reproduceras som den är. Det skrivna blir inte "språket", utan ett språk bland andra, ett kommunikationsmedel bland andra.

Självklart är ett väsentligt syfte med kommunikation att utbyta kunskaper, men detta är inte hela kommunikationen. I vissa situationer kan man prata för att prata, till exempel för att skapa en bestämd atmosfär och väcka känslor. Syftet kan vara att glädja eller reta eller imponera. Ord används inte bara för att framföra en mening, snarare för att skapa en bestämd situation. Ibland passar det skriftliga bättre på grund av sin oåterkalleliga karaktär och sitt oberoende av ögonblickets känslor. I Frankrike anses det nödvändigt att skriva personliga meddelanden för hand, eftersom det anses att handstilen återger en del av avsändarens personlig-

het. I muntligt orienterade samhällen anses ett samtal ansiktesmot-ansikte vara det mest effektiva. Den verbala repertoaren kan då berikas med kroppsspråket och dessutom ögonblickligen anpassas till mottagarens reaktioner. Det viktigaste är inte att tala korrekt utan att tala så slagkraftigt som möjligt.

I mångspråkiga samhällen tenderar språket i skolan att vara annorlunda än det som används i hemmet. Integrationen mellan skolarbetet och elevens privata liv är mindre än vad den är i dagens svenska skola, ibland ingen alls. En duktig elev kan lära sig vad läraren vill utan att alls fundera kring kunskapen eller relatera den till den egna vardagen och – givetvis – utan att ifrågasätta. En utantillredovisning är oklanderlig. Barnet har två roller, som son eller dotter hemma och som elev i skolan. Barnet lär sig och beter sig på ett sätt i skolan och på ett annat sätt hemma eller på gatan. Det blir därför mindre störande än i Sverige om skolans språk råkar bli ett annat än det i hemmet. I de arabiska länderna är skolspråket klassisk arabiska. För många barn som talar en arabisk dialekt hemma kan det ta flera år innan de förstår vad de läser i sina skolböcker. Men de kan ändå göra sina läxor genom att ordagrant följa lärarens anvisningar. Barnen lär sig skolans språk för skolans bruk, för att få bra betyg och kunna klättra på skolans stege, eventuellt ända till universitetet. De tränar hjärnan och inhämtar kunskaper. De behåller de två världarna åtskilda, hemmets och gatans värld där det muntliga prioriteras, där de kan utforska och skapa – speciellt om de är pojkar, och skolans värld där auktoritetens ord efterföljs och där stilla, tysta och lydiga barn premieras.

De föräldrar som jag intervjuade vill att deras barn skall lära sig svenska både som undervisningsspråk och som framtidens yrkesspråk. De måste då i skolan tillägna sig kunskaper om svensk geografi, svensk historia, svensk grammatik och litteratur, medan hemmet förbehåller sig rätten till moralisk och ideologisk uppfostran. Icke desto mindre leder undervisningen i svenska till att de undervisas i ett sätt att tänka, det svenska sättet. Ann Runfors, som inom samma forskningsprojekt författat rapporten "För barnens bästa" (1993), undersöker lärarnas inställning till undervisning i ämnet *svenska som andra språk*, dvs. svenskundervisning för barn med utländsk bakgrund, även kallad *svenska-två*. Runfors visar att undervisningen ofta präglas av en omedveten vilja att överföra svenska värderingar. Folkhemmets ideologi som går ut på att

*Montebelloskolan, Vaxholm.
Foto Martina Huber/Pressens
Bild.*

staten och de offentliga institutionerna skall stå till tjänst för medborgarna är en främmande tanke för ett stort antal invandrare. Inte minst bland dem som kommit som flyktingar ses staten av tradition som fientlig. Hur det ideologiska innehållet av undervisningen i svenska tas emot och på vilket sätt detta påverkar inlärningsprocessen är frågor som bör studeras vidare.

I både enspråkiga och mångspråkiga traditioner är språkinläringen kopplad till strategier för att förbereda barnen till en tänkt framtid, men denna framtidsvision uttrycker själv den härskande världssynen hos var och en.

SOCIALISERING

I en liten enkät genomförd i de två studerade klasserna ombads föräldrarna att tala om vad de tyckte var bättre respektive sämre i deras barns skola, jämfört med deras egen skoltid i hemlandet.

*Föräldramöte i Fittjaskolan,
Stockholm. Foto Andrzej
Markiewicz.*

Många föräldrar uppskattade att dagens skola respekterar barnet som individ medan de stördes av bristen på respekt för auktoritet eller – som flera uttryckte det – ”bristen på respekt för äldre och för lärare”. Inställningen innehåller en skenbar motsättning. Om auktoritet prisas som överordnande princip, kommer barnen att placeras längst ned på skalan, och de kan därför knappast behandlas som jämställda. Respekt för vissa personer på grund av deras ställning innebär en hierarkisering eftersom några tilldelas större respekt än andra. Rollerna är då viktigare än det individuella ansvarstagandet. Denna ståndpunkt står i motsättning till dagens svenska ideologi som påbjuder att barnen tränas i kritiskt tänkande, med både rätt och förmåga att ta ansvar för sig själva och att ifrågasätta – inte att lyda.

De återkommande klagomålen om brist på disciplin röjer en önskan om tydliga regler och om ett tvång för eleverna att följa dessa. Förvisso finns det inget samhälle utan regler, ännu mindre i en uppfostringsinstitution som skolan. Disciplin eller självdisciplin? Den svenska skollagen påbjuder en strävan efter självkontroll och ansvarstagande. Om detta mål kunde uppnås skulle disciplinåtgärderna bli överflödiga. Samtidigt fortsätter många föräldrar att förlita sig på att ett auktoritetssystem skall hålla barnen kvar på den rätta vägen, även svenska föräldrar. Invandrarföräldrar som besökte någon klass under skoltiden kände sig

vilsna inför brist på katederundervisning och brist på tystnad, inför elever som kommer och går, inför grupparbetena redan i tidig ålder och den kamratliga tonen mellan elever och lärare. Några lärde sig att rätt tolka systemet, medan andra inte kunde se syftet med det.

Ett arabiskt par, båda högutbildade, uppskattade det större utrymmet som gavs för lek och frihet men skrev att "det viktigaste är respekt för de äldre, lydnad, och att kunna uttrycka sig fritt inom respektabla gränser". Å ena sidan åberopade de en tradition med strikt rollfördelning och hierarkisk ordning, enligt vilken de unga lyder utan att ifrågasätta. Å andra sidan vill de gärna ge barnen frihet att utveckla sig i sin egen takt men det måste ske "inom respektabla gränser". Vad menade de med "respektabla gränser"? Gränser som respekterar barnens fria utveckling, eller gränser som respekterar den gängse ordningen?

Vid ett föräldramöte i början av året krävde föräldrarna skrivna regler för de engelskspråkiga klasserna. En av lärarna, varm anhängare av barnens individuella utveckling, uppmanade eleverna att själva skriva vilka regler som behövdes i klassen. De skulle komma med förslag, sedan gå hem och diskutera dem med sina föräldrar, för att därefter i klassen komma överens om vilka regler som skulle antas. Flera föräldrar tyckte att de föreslagna reglerna var lite löjliga. De hade svårt att sätta sig i barnens ställe och insåg inte meningen med att eleverna själva sökte sig fram till en formulering och sedan förband sig att efterleva de enkla reglerna. För att samarbetet mellan hemmet och skolan ska fungera smärtfritt måste samma typ av inspiration finnas på ömse håll, så var det inte i det här fallet.

Egentligen reflekterar olika sätt att förstå begreppet respekt olika värderingar och världssyn. I det svenska samhället är individen kärnan och var och en kan förlita sig på kollektiva organisationer, frivilliga föreningar och ideologiska sammanslutningar för att stödja sin strävan till personlig utveckling. En av de viktigaste uppgifterna för daghemmen, liksom för skolan och andra ungdomsorganisationer, är att vara lyhörd för barnens individuella behov och att hjälpa dem att utveckla sina personliga talanger. Individens krav på personlig utveckling på egna villkor, samt dess engagemang i ett större kollektiv, kan vara svårt att förena med en djup tillgivenhet gentemot familjen. Familjen kan lätt komma att uppfattas som konkurrent till individen och det är med en viss

tvekan som man i somliga svenska sammanhang ser på familjen som deltagare i folkhemsbygget. I de kommittédirektiv som den socialdemokratiska regeringen angav i november 1994 inför översynen av invandrapolitiken skrivs: "En viktig uppgift för kommittén skall vara att analysera vilket ansvar eller vilken roll som individen själv, stat, kommun, landsting, organisationer, kyrkor och samfund samt olika grupper bör ha i arbetet för invandrares integration i det svenska samhället." (Dir. 1994:130; s. 16.) Individen och olika slags organisationer på olika nivåer nämns, som synes, men inte familjen.

I en diskussion med föräldrar från olika länder om sättet att bygga upp familjegemenskapen kom en ung svensk in i samtalet. Han var 28 år och hans familj hade bott i Botkyrka i flera generationer. Han kommenterade:

"Jag fattar inte hur ni klarar att bygga upp en gemenskap med era barn. Jag och mina jämnåriga bröt gemenskapen med föräldrarna i tolvårsåldern, för att inte återvända förrän tio år senare. Själv har jag fått mycket litet av middagsgemenskap och normer hemifrån. Jag har formats av skolan, av kompisar och i föreningar. När jag hör på er så känner jag saknad efter det som jag aldrig fick. Hur gör ni för att behålla barnen?"¹

I många samhällen (se Dumont 1986, Nyberg 1993, Sjögren 1993) framhävs familjen som grundenheten framför individen. Individen underordnas familjen och kan i vissa fall till och med offras för familjens bästa. Individen måste respektera ordningen i familjen. Respekt visas av de yngre för de äldre, av kvinnor för män, av svaga för starka. Gemenskapen byggs upp på ett ömsesidigt beroende som skapar trygghet och ordning till priset av individuellt baserad utveckling. En afrikansk far förklarade för mig hur inskränkt han upplevde familjelivet i Sverige, bara arbete, tidspress och pappa-mamma-barn. Han trodde att paret blev mycket sårbart. Däremot uppskattade han den nära kontakten mellan föräldrar och barn, som inte fanns på samma sätt i det hierarkiskt präglade samhälle som han kände från sin barndom.

I en skola där eleverna utvecklas var och en för sig måste de lära sig det rätta beteendet i umgänget med de andra, både elever och lärare. Det är lärarens uppgift att vädja till elevens förstånd för att få honom eller henne att inse var gränserna går mellan vad man kan säga och inte kan säga. Ett "djävla Kalle" utgör inget hot mot lärarens integritet, bara ett felsteg av en ung elev

*Johannes skola, Stockholm.
Foto Lennart Isaksson/
Pressens Bild.*

som behöver diskuteras med läraren och åtgärdas av eleven själv.

I ett samhälle där ordningen upprätthålls mer genom den sociala kontrollen än genom individernas samvete är det vad som hörs och syns utåt och inte vad som känns inuti, som upprätthåller den sociala ordningen – och det rätta samhället är det som har en god social ordning. Skällsord uppfattas som våld mot mottagaren och inte bara ett felaktigt avsteg. En syriansk hemspråkslärare illustrerade för mig avståndet mellan hans och kollegernas syn på respekt med ett personligt exempel. En elev hade förödmjukat honom genom att framför andra spotta åt honom på golvet. Det var en personlig katastrof för läraren. Hans inlärdade reaktion skulle ha varit att återställa ordningen genom att synligt visa sin auktoritet, vilket skulle ha krävt ett omedelbart och kännbart straff. Hans svenska kolleger uppfattade däremot en sådan händelse som en bagatell. Eleverna hade för vana att spotta och det rätta straffet var att få syndaren att tvätta bort loskan efter sig, en åtgärd som engagerade personen själv. För hemspråksläraren var detta obegripligt. Han hade tappat ansiktet och kände sig inte längre värd att fylla sin roll som lärare.

De studerade föräldrarna och lärarna är ense om att ett väsentligt steg i barnens uppfostran är att lära dem känna respekt. Men respekt för vem? Skall prioritet ges åt respekt för personlig integritet eller åt respekt för hierarkin? Många invandrare upptäcker en annorlunda betoning av respekt i Sverige än i hemlandet. För att inte förvirra sina barn med motsägelsefulla förpliktelser står de framför utmaningen att bearbeta sina egna övertygelser och hitta kompromisser.

FRÄMLINGSKAP INOM FAMILJEN ELLER INOM SAMHÄLLET

Familjens roll blir viktigare på främmande mark och ännu mer i landsflykt. Det är i familjen man känner sig hemma, bland dem som delar samma bakgrund och har samma referenser. Barnen blir en förlängning och en förstärkning av familjegemenskapen, som blir till en liten ö i en främmande omgivning. Föräldrar som i skolan känner sig osäkra, och som trevande söker anpassa sig till normer de inte behärskar, återvinner mycket av sin säkerhet när de stigit över tröskeln till sitt hem.

När barnen konfronteras med en annorlunda världssyn utanför hemmet måste de själva hitta en lösning för att sammanlänka skilda världar. Det blir den synkretisering som Ålund (1991) beskrivit och som blir särskilt framträdande bland ungdomar uppvuxna i Sverige med invandrarföräldrar (Pripp 1991; Berg 1994.) Gång på gång konfronteras ungdomarna med motstridiga principer från hemmets och från skolans sida. De känner väl och uppskattar oftast de skilda miljöerna och de måste söka egna tolkningar av de motsägelsefulla värderingar och traditioner som de lever med. De behöver ett förstående stöd antingen från någon familjemedlem eller från en engagerad lärare för att känna sig trygga även när de ständigt tvingas vara innovativa. Lögnen kan annars bli den enda möjliga vägen att hantera de vuxnas sinsemellan motsatta krav.

Barnens sökande kan för föräldrarna upplevas som ett hot. Skall de förlora kontakten med sina barn och se dem förvandlas till främlingar? Eller skall de kämpa för att behålla barnen i sin egen avgränsade värld och tvinga dem att bli främlingar i samhället?

Resultatet blir oftast ett trevande mellan dessa två poler. För att vara barnen till lags tillåter osäkra föräldrar en större frihet än de tror skulle ha accepterats i hemlandet. Men eftersom de tvekar är de lyhörda för rykten och har lätt att backa. Vad som sägs i omgivningen är mera förpliktande än vad de själva anser vara rätt. Rykten blir en effektiv kompass. En familj måste värna om sitt rykte, det är en moralisk plikt. Att förlora gruppens aktning och förtroende skulle betyda social död. I invandrings- och ännu mer i exilsituationer är man rädd att äventyra gruppens stöd. Därför kan ett "ja" en dag bli ett "nej" nästa dag. Ungdomsledare som ordnar en fritidsresa eller lärare som planerar ett utbyte med en klass i en vänort kan i sista minuten stå där med överflödiga båtbiljetter eller värdfamiljer, därför att några grannar antytt sin förvåning över det planerade projektet.

Hur skall föräldrarna och lärarna göra när de vill tillrättavisa en elev men vill göra det från motsatta principer? Efter en hel del ofog sparkade en afrikansk tonårspojke sönder några skåp i skolan. Lärarna stod maktlösa. Rektorn kallade på hans far för att diskutera en lösning. För fadern fanns det bara en väg: "Förödmjuka honom!" Straffet var de andras ogillande blickar och risken att utstötas från gruppen. För lärarna borde straffet engagera elevens samvete och få honom att innerligt vilja ändra sitt beteende.

TVÅ INSTITUTIONER ANGER RAMARNA FÖR VÅRA TANKAR

"När individer har olika uppfattning om elementära rättsprinciper är den mest svårlösbara konflikten den mellan institutioner som grundar sig på oförenliga principer. Ju allvarligare konflikten är desto större hjälp innebär det att förstå de institutioner som står för det mesta tankearbetet ... bara genom att förändra dessa kan man nå en lösning." (Douglas 1986.)²

Våra övertygelser och vår livssyn är socialt präglade, fastställde sociologen Emile Durkheim för nästan hundra år sedan. När vi skapar nytt är det en omfördelning av idéer och tankar som redan bearbetats av och i det samhälle vi tillhör. Mary Douglas har utvecklat Durkheims tes i sin bok *How Institutions Think* (1986): "Klassifikationer, logiska tankeoperationer och allehanda metaforer som hjälper oss i tänkande och språk erhåller individen av samhället. Framför allt tillhandahålls känslan av att vissa idéer är riktiga och naturliga medan andra saknar förnuft, som en del av den sociala omgivningen." (Douglas 1986.)³ Vi tolkar verkligheten genom filter vi får av den miljö vi är delaktiga i.

Hemmet och skolan är två institutioner som tillhandahåller tolkningsmodeller som präglar var och en av oss. Det finns en inbyggd obalans mellan föräldraskap och skolutbildning. Medan föräldraskapet inträder som ett nytt skede i en individs liv med anknytningspunkter i en annan tid, nämligen då föräldrarna själva var barn, är skolan en väletablerad institution vars kontinuitet och officiella ställning ger den en särskilt stark maktposition. Att dessutom hamna som ung förälder i ett främmande land innebär speciella problem. Föreställningarna om barnuppfostran är därtill knutna till en tid och en plats som är främmande för den nya verklighet som invandraren nu konfronteras med. Okända företeelser, till exempel daghem eller vuxenutbildning, ympas på egna importerade tolkningsmallar. När far- eller morföräldrarna kommer på besök kan det ses som en självklarhet för föräldrarna att ta barnen från daghemmet under dessas vistelse i Sverige, medan dagispersonalen ser det som en brist på kontinuitet. En nära släktings död i hemlandet kan betyda två veckors, kanske två månaders frånvaro från skolan. Gemenskapen inom släkten väger tyngre än barnomsorgens eller skolans krav.

Flera invandrarföräldrar påpekar att barnens fostran blivit ett

allt större problem sedan de kommit till Sverige. I hemlandet var det hemmets uppgift att sköta det känslomässiga och det praktiska, och mycket oftare än i Sverige var detta en kollektiv angelägenhet inom släktgruppen. Den sociala omgivningen angav moraliska principer och gränser, medan skolan skötte den formella kunskapsförmedlingen. Här i Sverige är många föräldrar isolerade, utan någon släkt eller traditionell auktoritet till hands som kan hjälpa dem bearbeta de tankar och principer som de fått under sin egen barndom och uppväxttid och som verkar så fjärran från den nu upplevda verkligheten. Svensk uppfostran är för dem en teoretisk modell, inte en upplevd verklighet. Det ter sig svårt att hitta en lösning som är anpassad både till den egna personligheten och till det omgivande samhället.

Ett intressant experiment rörande svensk uppfostran, filtrerat genom utländska ögon, pågår för närvarande. En kurd har nyligen skrivit en bok om detta på sitt eget språk (Mustafa 1994). Upprinnelsen till det hela var att han vid det första egna barnets födelse kände sig totalt vilsen. Tillsammans med sin svenska frustuderade han ett antal psykologiska och pedagogiska skrifter, prövade dem på sitt eget barn och formulerade enkla råd adresserade till både landsmän i Sverige och i hemlandet. Han säger sig ha mött många kurdiska föräldrar i Sverige som tappat kontakten med hemlandets traditioner men ändå har svårt att anamma den svenska tankemodellen. Genom att sammanfoga en institutionaliserad norm, den svenska uppfostringsmodellen som han läst sig till, med minnen från sin kurdiska barndom och sina erfarenheter som ung invandrarförälder i Sverige har Sherzad Mustafa format en svensk-kurdisk tankemodell, som i sin tur kan diskuteras och bearbetas av hans landsmän. Han har nu regelbundna radioprogram som rådgivare till kurdiska föräldrar och Eurovisionen har engagerat honom för ett program som vänder sig till alla kurder i Europa.

Skolan har en obestridlig maktposition. Den statliga skolan, som dominerar i Sverige, representerar samhällets rådande ideologi och sätter villkoren för dem som vill komma fram i samhället genom utbildning. Mycket få föräldrar vågar äventyra sina barns framtid genom att vända skolan ryggen och gå sin egen väg. De flesta håller en låg profil och vill till varje pris undvika att stöta sig med skolan. De motiveras att kompromissa och söka sig nya lösningar. Utvandringen har tvingat dem att arbeta fram nya tankesätt. Detta kan helt säkert vara en spännande process, men

*Matteusskolan, Stockholm.
Foto Mikael Andersson,
MIRA.*

den är alltid krävande. Svårigheten att sammanjämka olika livsperspektiv kommer inte alltid fram i öppna konflikter, men desto oftare i dolda misstolkningar.

Skollagen, LGR-80, fastställde vikten av individualitetens betydelse. Lärarna har nu haft femton år på sig att göra dess tankar till sina. De har anammats och blivit självklarheter, så djupt rotade att de ibland förefaller vara personliga övertygelser. Douglas påpekar att det institutionaliserade tänkandets triumf är att göra institutionen helt osynlig (1986:98). Som en lärare av utländskt ursprung förklarade, kan föräldrarna inte förstå skolan. Även om man förklarade skulle de inte förstå, eftersom de innerst inne utgår från andra värderingar. Det viktiga är att komma överens om en gemensam nämnare och utifrån denna kärna utveckla en undervisning som barnen själva – som inte har minnen att falla tillbaka på – upplever som meningsfull.

Både föräldrar och lärare utvecklar sina övertygelser i samspel med omgivningen. Det är institutionerna som förser oss med tankar och som rättfärdigar våra principer. Hemmet eller föräldraskapet å ena sidan, skolan eller den rådande utbildningspolitiken å andra sidan är de två institutioner som ligger till grund för barnens fostran. I invandramiljöer karakteriseras föräldraskapet av en referensvärld som inte bara representerar en svunnen tid, utan också en fjärran plats. Invandringssituationen leder ofta till tveksamhet och osäkerhet, men den kan också stimulera till anpassning och till att sammanfoga tradition och förnyelse.

Skolan å sin sida besitter en maktposition på två nivåer. Den officiella skolplanen är ett uttryck för den gällande överordnade normen, den är kompassen som anger riktningen för framtidens fullvärdiga samhällsmedborgare. Därutöver representerar skolan lärarnas ackumulerade erfarenheter. Lärare i invandrartäta skolor bygger upp en ny repertoar av pedagogiska tillvägagångssätt anpassade till nya kategorier av elever. Här finns en källa till att utveckla nya tankar om en utbildning grundad på en mångfaceterad verklighet.